УДК 792

Ф.С. Гыйниятуллина

ТЕАТР БЕЛГЕЧЕ ҺӘНҮЗ МӘХМҮТОВНЫҢ ФӘННИ ЭШЧӘНЛЕГЕ

(Һәнүз Мәхмүтовның тууына 85 ел)

Статья посвящена 85-летию Хануза Махмутова и его научной деятельности. Он обладал глубокими знаниями по литературе, искусству, языку, истории, философии. Учёный внес большой вклад в изучение творческого наследия Г. Исхаки и театрального искусства.

Ключевые слова: наука, театр, драматургия, энциклопедия, журнал «Мирас».

Татар энциклопедиясенең һәр томында фән, әдәбият, мәдәният өлкәсендәге күренекле шәхесләргә багышланган язмалар да зур урын ала. Шундый шәхесләрнең берсе – әдәбият һәм театр белгече, Татарстан Республикасы Язучылар берлегенең Гаяз Исхакый исемендәге бүләк иясе Һәнүз Мәхмүтов. Тормышта үз юлын, үз урынын тапкан, күпкырлы эшчәнлеге, фәнни хезмәтләре белән танылган олуг белгеч ул. Фәнгә Һ. Мәхмүтов тормыш мәктәбенең авырлыгын үз җилкәсендә татыганнан соң килеп керә. Һәнүз Мәхмүтов 1933 елның 15 июлендә Башкортстанның Яңавыл районы Таш Елга авылында туа. Дүрт яшьтән этисез, унике яшеннән энисез кала. Әмма туганнары, авылдашлары аңа ятимлек ачысын татырга юл куймыйлар. Кечкенәдән үк ул бик тырыш була. Мәктәптән соң биш ел колхозда эшли. Аннан өч ел армиядә хезмәт итә. 1954 елда Оренбургның Тоцк лагеры тирәсендә атом бомбасын сынауның шаһите була. Ул башта курсант, аннан сержант, химик-разведчик булып хезмәт итә. Армия хезмәтеннән соң Таҗикстанга китә. Памир таулары арасында урнашкан Шураб шәһәрендә күмер шахтасында эшли. Эштән соң кичке мәктәптә укып, 10 нчы сыйныфны тәмамлый. Балалык елларында ук шигърият, әдәбият белән мавыгуы, шул юнәлештә югары белем алырга омтылуы аны 25 яшендә Казанга кайтып, Казан дәүләт университетының (хәзер КФУ) тарих-филология факультетына укырга керергә этәрә. Югалткан еллар үзен сиздерсә дә, Һ. Мәхмүтов сынатмый. «Татар драматургиясендә трагедия жанры» дигән хезмәте өчен диплом яклау комиссиясенең югары бәясенә лаек була. 1965 елда әлеге эш университетның гыйльми советы тарафыннан матбугатка тәкъдим ителә һәм басылып чыга. Аннан соң Һәнүз Мәхмүтов профессор Хәмит Госманов тәкъдиме белән Галимҗан Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм тарих институтының Хәмит Ярми бүлегенә аспирантурага укырга керә. 1963 елдан алып, башта фольклор, аннан соң комедия жанрын

өйрәнә, Әстерхан, Минзәлә театрлары тарихын, драматурглар Г. Камал, К. Тинчурин, Ш. Камал, М. Гафури, Һ. Такташ, Н. Исәнбәт, Р. Ишморат, Ю. Әминов, С. Шәкүровларның һәм артистларның иҗатын тикшерә. Шулай итеп, Һ. Мәхмүтов үзе өчен бөтенләй яңа булган театр фәне дөньясына аяк атлый. Бер үк вакытта ул институтта нәшер ителүче «Фәнни адым» исемле газетада алыштыргысыз сәркатип эшен дә алып бара. Һ. Мәхмүтов, татар театры тарихын өйрәнүче, тикшерүче галим булуы белән бергә, татар мәдәнияте һәм әдәбияты тарихларын да тирәннән белә. Театр фәне, башка фәннәрдән аермалы буларак, үзенчәлекле фән. Мәдәният, театр тарихын өйрәнү дә, театрның әдәбият белән бәйләнешенә, драматургиядәге, сәхнәдәге жанрлар төрлелегенә фәнни якын килү дә Һәнүз Мәхмүтовка хас сыйфат. Ул Октябрь вакыйгаларына кадәрге татар театры тарихын ныклап өйрәнә һәм шул чордагы татар сәхнәсе турында библиографик белешмә төзи. Галимнең иң җитди хезмәтләренең берсе – «Октябрьгә кадәрге татар театры» исемле күләмле китабы. Әлеге китап киң җәмәгатьчелек, бигрәк тә театр әһелләре арасында зур кызыксыну тудыра, сәнгать тарихына үзгәртеп кору алып килгән уңай күренешләрнең җитди бер чагылышы итеп карарга мөмкинлек бирә. Бу монографиягә күренекле галимнәр, язучылар, тәнкыйтьчеләр аеруча игътибар итә. Әйтергә кирәк, Һ. Мәхмүтовың дөнья күргән хезмәтләре моның белән генә чикләнеп калмый. Ул «Татар совет театры», «Татар сәхнәсе. Әдәбият күрсәткече (1917–1964)», «Гөлсем Болгарская», рус телендә «Татарский театр: новаторские искания татарского советского театра», «Галиаскар Камал», «Сцена и время», «Искусство Татарстана: пути становления», «Традиции и новаторство в творчестве Карима Тинчурина» һ.б. китапларны матбугатка әзерләгәндә иң күп көч куйган галим булып санала.

Татар энциклопедиясе – халкыбызның һәм Татарстанның тарихын, мәдәниятен, фәнни казанышларын бергә туплаган олы хезмәт. Менә шушы хезмәтне эшләүдә Һәнүз Мәхмүтовның да өлеше зур. Ул Татар энциклопедиясенә татар театрлары буенча исемлек төзүдә дә актив катнаша. Хәзер исә милли театрларыбыз буенча мәгълүматлар аның әлеге хезмәтенә нигезләнеп бирелә.

90 нчы еллар башында бербер артлы яңа газеталар, журналлар чыга башлый. 1991 елдан инде татар халкы өчен күптән зарыгып көтелгән «Мирас» журналы нәшер ителә. «Мирас» журналының чыга башлавы белән галимнәрнең, укытучыларның үзләренең гыйльми тикшеренүләре дәверендә җыелып килгән, әмма совет чорында төрле идеологик, сәяси басымнар аркасында дөнья күрми яткан хезмәтләрен бастырып, халыкка, укучыга җиткерергә җай чыга. Яңа журналны нәшер итүдә башлап йөрүчеләрнең дә берсе – Һәнүз Мәхмүтов була. Галим басмада әдәби мирас, әдәбият һәм сәнгать бүлеге мөдире булып эшләде. Энциклопедик белемгә ия булган әлеге шәхес үзен бөтен яктан

җитлеккән галим, эшлекле оештыручы-мөхәррир, уйлап эш итүче журналист, һәрбер мәсьәләне мәдәният күзлегеннән чыгып өйрәнүче, фактлар дөреслегенә, даталар төгәллегенә, хроникаль яссылыкның төзеклегенә аеруча игътибар белән караучы тәҗрибәле, журналны югары дәрәҗәдәге сыйфатлы басма итү өчен бөтен сәләтен, тырышлыгын куйган зыялы белгеч итеп күрсәтте. Үзе белән бергә эшләгән шәкертләрендә дә шундый сыйфатлар тәрбияләде, аларның остазы булды. Һәнүз Мәхмүтов гомере буе китапханәләрдә, архивларда утырып, революциягә кадәр басылып чыккан гарәп шрифтларындагы татар газеталарын, басма китапларны укып, өйрәнеп, аларны күчереп алып, зур мирас фонды булдырган галим. Хәбәрдарлык, сүз иреге заманнары килгәч, аның җыйган язмаларына юл ачылды. Күренекле әдибебез Гаяз Исхакый мирасын кайтаруда аның хезмәте зур. Һәнүз Мәхмүтов язучы турында бай архив булдыра һәм «Мирас» журналының һәр санында татар халкын әдипнең иҗаты, әсәрләре белән таныштырып барды. Аның тырышлыгы аркасында журнал битләрендә укучы әле беркайда да басылмаган «Олуг Мөхәммәд» драмасын уку бәхетенә иреште. Кыскасы, аның Г. Исхакый иҗатын кайтарудагы фидакарь эшчәнлеге ихтирамга лаек. Моннан тыш, Һ. Мәхмүтов рецензия, иҗат портретлары, тарихи очерклар бастырды, радио һәм телевидениедә, фәнни конференцияләрдә чыгышлар ясады. Әмма барлык көчен, белемен җигеп иҗат иткән вакытта гадел, намуслы, фәнни, һәр язмага сак караучы галимебезне миһербансыз үлем 1996 елның декабрендә арабыздан алып китте. Әмма аның мирасы, татар театры үсешендәге фәнни казанышлары, заман таләбенә җавап бирердәй кыю фикерле хезмәтләре, тирән эчтәлекле иҗаты хәзинә булып калды. Бик күп җыелган язмалары, тирән гыйлеме, яза белү сәләте булуга карамастан, тыйнаклыгы аркасында, докторлык дәрәҗәсен дә якларга ашыкмады. Әмма фидакарь галимнең иҗаты буыннан-буынга күчәр, яшь галимнәр тарафыннан аның хезмәтләре тагын да тирәнтен өйрәнелер дигән өмет бар. Быел аңа 85 яшь тулган булыр иде. Һәнүз Котдус улы Мәхмүтовның бөтен максаты да – татар халкын милли рухта тәрбияләүдә, милли үзаңны үстерүдә, телне, милләтне саклауда булды.

Әдәбият

Әстерханда татар театры // Мирас. 1994. № 1–3, 7–12.

Гыймранова Д. Фәнни төгәллек, шигъри хисчәнлек // Мирас. 1993. № 7. Б. 30–33.

Мәхмүтов Һ.К. Татар драматургиясендә трагедия жанры. Казан: Казан. ун-ты нәшр., 1965. 111 б.

Татар совет театры. Казан: Татар. кит. нәшр., 493 б.

Татар энциклопедиясе: 6 томда. Казан, 2014. Т. 4. 632 б.

Гыйниятуллина Флёра Сөләйман кызы,
ТР ФА Татар энциклопедиясе һәм төбәкне өйрәнү институты Энциклопедистика үзәгенең татар текстларын тәрҗемә итү бүлеге фәнни хезмәткәре